

Kisling Zénó

FÖLDRAJZ ÉS DIPLOMÁCIA A BALKÁN-HÁBORÚK IDEJÉN (1912–1913)*

Az első világháborút megelőzően az utolsó, még korlátok közé szorított európai villongás a Balkánon zajlott 1912–1913-ban. A korlátot a nagyhatalmak azon törekvése jelentette, amelyet nagyhatalmi koncertnek és a hatalmi egyensúly politikájának is szokás nevezni. Ez a törekvés tartotta fenn azt a rendszert, amely huzamosabb ideig sikerrel előzte meg a nagyhatalmak közötti háborúk kirobbanását és gátolta a helyi konfliktusok továbbterjedését.¹ A Balkán-félszigeten azonban ez az egyensúlypolitika 1880 után már szétesőben volt, és egyre nehezebben lehetett kezelni a regionális érdekellentéteket.² Ennek oka alapvetően két, a 19. században a félszigeten zajló folyamatban gyökerezett, amelyek végül az 1912–1913-as háborúhoz is elvezettek. Egyrészt a nacionalizmus ideológiája elérte az itt élő népeket is,³ másrészt az Oszmán Birodalom hanyatlásával a félsziget két, később pedig három (nagy)hatalom érdekszférájának ütközőterületévé vált.⁴ Az Orosz Birodalom külpolitikai céljai között évszázadokon keresztül kiemelt helyen szerepelt egy földközi-tengeri kikötő megszerzése és ennek megfelelően a déli irányú terjeszkedés.⁵ A 19. század végétől az Olasz Királyság is befolyása kiterjesztésére törekedett a térségben.⁶ A harmadik hatalomnak, az Osztrák–Magyar Monarchiának pedig 1866 után a német területekről kiszorulva már csak déli irányban volt lehetősége nagyhatalmi politikájának érvényesítésére.⁷ A tanulmány ez utóbbi külpolitikáját elemzi a Balkán-háborúk idején, egy eddig kevésbé vizsgált szemszögből. Mivel a hagyományos diplomáciatörténeti munkák a háborúk alatt zajló eseményeket már feldolgozták, munkám fókuszába a külpolitikai törekvéseket befolyásoló tényezők egyikét állítottam: a 19. század során intézményesülő és a korszakban már tudományként elismert földrajztudományt. A 19. században és a 20. század elején ugyanis a földrajztudományt „a kormányok, a stratégiai célok és a nemzeti

* A tanulmány az ELTE Tehetségközpontjában, valamint Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

¹ *Ormos Mária – Majoros István*: Európa a nemzetközi küzdőterén. Bp. 2003. 19.

² *Csaplár-Degovics Krisztián*: Az első világháború kitörésének okai és a szerb historiográfia. *Világtörténet* 5. [37.] (2015) 350.

³ *Richard C. Hall*: *The Balkan Wars 1912–1913*. London–New York 2000. ix.

⁴ *Henry Kissinger*: *Diplomácia*. Bp. 2008. 139.

⁵ *Palotás Emil*: A cári Oroszország és a Balkán. In: *A Balkán-háborúk és nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig*. Szerk. Krausz Tamás. Bp. 1999. 37.

⁶ *Csaplár-Degovics K.*: Az első világháború i. m. 363–364.

⁷ *Kissinger, H.*: *Diplomácia* i. m. 131.

álmok melletti elköteleződés” jellemezte.⁸ Ez a megállapítás az Osztrák–Magyar Monarchiára is igaz volt. Ennek alapja, hogy az 1815 utáni időszakban az állam imperialista törekvéseinek egyik legfőbb támogatójává a művelt középosztály vált.⁹ Ez a társadalmi csoport a szaktudás felértékelődésével (amelynek egyik legelső példája a térképészeti ismeretek jelentőségének felismerése és használata volt) és tudásának kihasználásával komoly karrier-lehetőséget talált az állami bürokráciában.¹⁰ A tanulmány célja, hogy bemutassa az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai céljait a Balkán-háborúk idején, illetve azt, hogy ahhoz hogyan viszonyult a korszak földrajztudománya az osztrák, illetve a magyar területeken. Kutatási kérdéseim a következők: Milyen hatást gyakoroltak a korszak földrajzi kutatásai az Osztrák–Magyar Monarchia céljaira? Kik voltak a földrajztudomány részéről a döntésekre befolyást gyakorló szereplők? Ők milyen kutatásokat folytattak, milyen paradigmát követtek (földrajztudományi elméleti keretek, módszertan)? Törekedtek-e tudatosan a nagyhatalmi politika befolyásolására, s ha igen, miként?

A fenti kérdéseket a birodalom mindkét félének tekintetében külön-külön és összbirodalmi szempontból is meg kell vizsgálni, ugyanis bár a magyar földrajztudomány kapcsolatban állt az osztrákkal, külön utakon fejlődött.¹¹ Ezért röviden felvázolom a korszak földrajztudományi fejlődését is, amelyben a meghatározó személyeken túl természetesen az egyes intézmények és szervezetek is fontos szerepet játszottak. Mivel a német földrajztudomány hatása a régióban meghatározó volt, röviden ennek bemutatására is kitérek. Cél a diplomácia és a földrajz kapcsolatrendszerét vizsgálva egy összetett, személyes kapcsolati háló, illetve egymásra kölcsönösen ható kapcsolatrendszer feltérképezése. Ehhez a vizsgálat során a hagyományos történettudományi módszertant alkalmaztam, azokra a folyamatokra, aspektusokra és szereplőkre koncentrálni, amelyek és akik hatással lehettek a diplomáciai döntésekre.

A korszak földrajztudományának fontosabb jellemzői

A modern értelemben vett földrajztudomány kezdetét Alexander von Humboldt (1769–1859) és Carl Ritter (1779–1859) nevéhez szokás kötni. Utóbbit 1820-ban nevezték ki a berlini egyetem földrajz professzorának, ahol 1825-ban tanszéket

⁸ *David N. Livingstone: The Geographical Tradition.* Oxford 1992. 216–217.

⁹ *Wolfgang Göderle: Postwar: The Social Transformation of Empire in 19th century Europe.* Scientific Knowledge, Hybridity, and the Legitimacy of Imperial Rule. *Acta Historiae* 28. (2020) 512–513.

¹⁰ Uo. 516.

¹¹ *Hilbert Bálint: A földrajztudomány intézményesülése és szellemiségének fejlődése az Osztrák–Magyar Monarchiában.* *Földrajzi Közlemények* 143. (2019) 3. sz. 223.

is kapott – ez volt az első földrajzi tanszék.¹² Ezzel párhuzamosan pedig létrejöttek az első földrajzi társaságok a német területeken.¹³ Majd Európa-szerte is sorra alakultak meg a különböző államok földrajzi társaságai, illetve egyetemi tanszékei, s az osztrák és a magyar földrajztudomány alakulására is a német gyakorolta a legnagyobb hatást.¹⁴ A német tudományos élet hatását sokszor csak a történelem területén ismerik el, holott a földrajztudományban a 20. század elejéig a meghatározó módszertani alapvetéseket német kutatók fogalmazták meg.¹⁵ Ezek Humboldt és Ritter munkásságára vezethetők vissza, és bár utóbbi szellemi hatását még érzékelni lehetett a vizsgált korszakban, ekkoriban már inkább Ferdinand von Richthofen (1833–1905) és Friedrich Ratzel (1844–1904) munkái voltak meghatározó jelentőségűek. Richthofen geológus volt, Ratzel pedig gyógyszerészként kezdte pályafutását, s ez a tény hatással volt mindkettőjük munkájára.¹⁶ Ritter nevéhez az összehasonlító földrajzi módszer kidolgozása köthető, amely egy leíró műfaj, így ezt íróasztal mellől, terepi vizsgálódások nélkül végezte.¹⁷ Richthofen, akit a tudománytörténet a 19. század vége vezető geográfusának tart,¹⁸ elsősorban a földfelszín leírásával foglalkozott, terepi kutatásokra, helyszíni megfigyelésekre alapozva.¹⁹ Munkássága – természetföldrajzi szemlélete miatt – az általam vizsgált kérdések szempontjából kevésbé fontos Ratzelénél, akinek földrajza szellemi törvényeket keresett a világ történetében.²⁰

Ratzel darwini alapokon adott új irányt a földrajzi kutatásoknak, miközben a földrajzi determinizmus is jellemezte munkáit.²¹ Vizsgálódása középpontjában az állam állt, s elfogadta azt a tételt, hogy minél nagyobb egy állam területe, annál fejlettebb. Vallotta, hogy a fejlettség elérése alapvetően gyarmatosítás útján valósítható meg. Vizsgálta az országhatárok és a földrajz összefüggéseit is.²² (Nézőpontjai a századfordulás magyar politikai-földrajzi írásokban is rendre

¹² *Gyuris Ferenc*: Variációk egy témára. Hunfalvy, Lóczy és Czirbusz földrajz-felfogásának nemzetközi kapcsolódásai. *Földrajzi Közlemények* 144. (2020) 4. sz. 397.

¹³ *Heinz Peter Brogiato*: Geschichte der deutschen Geographie im 19. und 20. Jahrhundert. Forschungsstand und methodische Ansätze. In: *Allgemeine Geographie*. Hrsg. Schenk Winfried – Konrad Schliephake. Gotha 2005. 54.

¹⁴ *Fodor Ferenc*: A magyar földrajztudomány története. Bp. 2006. 146.

¹⁵ *Bruno Schelhaas – Ingrid Hönsch*: History of German Geography: Worldwide Reputation and Strategies of Nationalisation and Institutionalisation. In: *Geography: Discipline, Profession and Subject since 1870*. Ed. Gery S. Dunbar. Los Angeles 2001. 9.

¹⁶ *Fodor F.*: A magyar földrajztudomány i. m. 146.

¹⁷ *Hilbert B.*: A földrajztudomány i. m. 227.

¹⁸ *Schelhaas, B. – Hönsch, I.*: History of German Geography i. m. 10.

¹⁹ *Hilbert B.*: A földrajztudomány i.m. 227.

²⁰ *Livingstone, D. N.*: The Geographical i. m. 196.

²¹ *Hajdú Zoltán*: A politikai földrajz alapjai. In: *Általános társadalomföldrajz II*. Szerk. Tóth József. Bp. 2002. 25.

²² Uo. 26.

előkerültek.) Ratzel a földrajztudomány 19. század második felében felvállaltan nemzeti célokat propagáló alakjai közé illeszkedik, így valójában a német gyarmatpolitika „aktivistájának” is tekinthető.²³ Az emberföldrajzi, azaz a földfelszíntől függő emberi sajátosságok kialakulását taglaló gondolatait 1881-ben megjelent *Anthropogeographie* című munkájában fejtette ki.²⁴ Az irányzat végül a francia Paul Vidal de La Blache munkásságában teljesedett ki a századfordulón. A magyar földrajztudomány módszertani és eszmerendszeri alakulására is a német és a francia gondolkodás gyakorolta a legnagyobb hatást. Ratzel alapvetéseire támaszkodva jött létre a 20. század elején a geopolitika, amely az államok nemzetközi kapcsolatrendszerét, szövetségi-hatalmi viszonyait vizsgálja.²⁵ A 19. század végén tehát két domináns irányzat alakult ki a földrajztudomány művelői között: az egyik a földrajzot természettudománynak tartotta, a másik pedig társadalomtudománynak. Ez a kortárs vita a magyar földrajztudomány fejlődésében is érzékelhető volt, igaz, némi késéssel. (Németországban az 1890-es évektől, nálunk csak a századforduló után.)²⁶

Az osztrák földrajztudomány intézményesülésének meghatározó állomása volt a különböző szakmai szervezetek és folyóirataik létrejötte (például 1856-ban az Osztrák Földrajzi Társaság [Österreichische Geographische Gesellschaft]) és az egyetemi tanszékek megalapítása.²⁷ A folyamat a törökök kiűzése után, a katonai térképezésekkel kezdődött, majd 1851-ben a bécsi egyetemi tanszék megszervezésével folytatódott. Az egyetemi tanszékek hamar a különböző tudományágak (köztük a földrajztudomány) központjaivá váltak, ebben Bécs élen járt egész Európában.²⁸ 1918-ig további négy egyetemen jöttek létre földrajzi tanszékek.²⁹ Az egyetemi élet meghatározó földrajzkutatói a korszakban Friedrich Simony, Albrecht Penck, Eduard Suess, Wilhelm Tomaschek és Eduard Oberhummel voltak.³⁰ Előbbiek inkább még a Ritter-féle leíró földrajz követői voltak, Tomaschek és Oberhummel azonban már a Ratzel-féle emberföldrajzi irányzathoz kapcsolódott.

Az osztrák földrajztudomány kialakulása a térképekre való igény növekedésén alapult, s megkerülhetetlen szerepet játszott benne a Militärgeographisches

²³ Livingstone, D. N.: The Geographical i. m. 201.

²⁴ Uo. 198.

²⁵ Kovács Zoltán: Társadalomföldrajzi kislexikon. Bp. 2001. 60. Első elmélete az angol Mackinder névéhez fűződik. A geopolitikai elméletek azonban kevés hatást gyakoroltak az általam vizsgált időszak osztrák és magyar földrajzkutatóira, az irányzat kibontakozása is inkább az első világháború utánra tehető. Lásd Hajdú Z.: A politikai földrajz i. m. 26 skk.

²⁶ Fodor F.: A magyar földrajztudomány i. m. 181.

²⁷ Heinz Faßmann: Geography in Austria. *Belgeo* 5. (2004) 1. sz. 17.

²⁸ Kurt Gostentschnigg: Wissenschaft im Spannungsfeld von Politik und Militär. Die österreichisch-ungarische Albanologie 1867–1918. Graz 2018. 67.

²⁹ Hilbert B.: A földrajztudomány i. m. 225.

³⁰ Faßmann, H.: Geography i. m. 18.

Institut. Az intézmény történetének pontos kezdetei ugyan homályba vesznek, az azonban bizonyos, hogy az első térképészeti munkálatok még Milánóban indultak meg, és innen költözött a hivatal 1841-ben Bécsbe. Az intézet legfőbb feladata az volt, hogy a hadsereget megfelelő térképekkel lássa el, ezért értelemszerűen a közös Hadügyminisztérium szervezetébe tartozott.³¹ A Habsburgok államának térképezésén túl, többek között, a Balkán-félszigetről is készített térképeket.³² A földrajzi kutatások és térképezések, kiegészülve az egyetemi élet más tudományterületeivel (például nyelvészet, történelem), Bécsset a korszak Délkelet-Európa- és Balkán-kutatásainak központjává tették. Ebben nagy szerepet játszott a Balkánnal foglalkozó szakemberek, valamint a régióból érkező fiatal vendég-hallgatók nagy száma is.³³

Magyarország a földrajztudomány intézményesülése a kiegyezés után indult meg. Az első tanszéket 1870-ben szervezték meg a pesti egyetemen, a Magyar Földrajzi Társaság pedig 1872-ben kezdte meg a működését.³⁴ Utóbbi orgánuma, a *Földrajzi Közlemények* 1873-ban jelent meg először. A magyar földrajz intézményesülése után, akárcsak a német és az osztrák területeken, a földrajztudományt Magyarországon is a kettősség jellemezte, a természettudományi és a történelmi felfogás párhuzamosan volt jelen benne, s ezek egymás mellett és egymás ellen működtek.³⁵ A századfordulóra azonban a hazai földrajzi kutatásokban id. Lóczy Lajos vált meghatározó tekintéllyé, akinek természetföldrajz iránti érdeklődése a magyar földrajztudományt is jelentősen befolyásolta.³⁶ Őt Cholnoky Jenő követte, aki Lóczy tanítványaként továbbvitte a természetföldrajzi szemlélet dominanciáját. Ahogy azonban ez a német földrajztudományban már az 1890-es években megtörtént, Magyarországon is felerősödtek a viták a természettudományi kutatások dominanciájának létjogosultságáról.³⁷ A *Földrajzi Közlemények*ben például az 1910-es évekre jellemző tendenciává vált, hogy nem kifejezetten csak a földrajztudománnyal foglalkozó szakemberek munkái jelentek meg benne, és a vezető geográfusok tanulmányaiban is elmosódott a határ a szigorúan vett tudomány és a politika területe között.³⁸ Lóczy 1906-os, Földrajzi Társaság-beli elnöki beszédében ezt is német

³¹ Történetéről lásd *Franz Almer*: Das k.u.k. militärgeographische Institut. Communications in Asteroisismology 149. (2008) 75–82.

³² *Csaplár-Degovics Krisztián*: Nopcsa Ferenc báró és a Monarchia albániai politikája 1910–1911. Fons 8. (2011) 316.

³³ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 67.

³⁴ *Hilbert B.*: A földrajztudomány i. m. 225.

³⁵ *Fodor F.*: A magyar földrajztudomány i. m. 147.

³⁶ Uo. 149.

³⁷ Uo. 186.

³⁸ Uo. 206–208.

hatásra vezette vissza: „Ritter teológiai, bevallott és színvallás nélküli követői [...] túlhajtották a földrajz módszerében ezt a természetes kíváncsiságot, és Németország [...] geográfusai, Ratzel, Kirchhoff, Wagner a német hegemonia terjesztését tekintik a földrajz fő céljának.”³⁹ A hegemonia kiterjesztése iránti igény a századforduló Magyarországon is megjelent a magyar birodalmi gondolatban. Követői és népszerűsítői között több földrajztudóst is találunk. A kutatások alapján a magyar birodalmi gondolat lényegében a korszak imperialista gondolatvilága magyar megjelenési formájának tekinthető. Ez a századfordulón népszerűvé váló eszme a magyarság kulturális, gazdasági és politikai fölényét hirdette, s céljául tűzte ki a környező államok feletti befolyás növelését is.⁴⁰

A Balkán az osztrák és a magyar földrajzi kutatásokban

A Habsburg Birodalom mindig figyelemmel kísérte a Balkán-félszigeten történő eseményeket. Az imperializmus korában, amikor Hannah Arendt szavaival: „a polgárság a társadalom vezető osztályaként, további gazdasági fejlődéséhez már nem elégedett meg a nemzetállam nyújtotta keretekkel”,⁴¹ a Balkánra irányuló figyelme továbbberősödött. Ennek az 1870-es évektől a külpolitikában is erősödő érdeklődésnek az alapja a gazdasági érdekek érvényesítése és a katonai-stratégiai célok megvalósítása, illetve egy délszláv államtömörülés kialakulásától való féltel volt.⁴² A növekvő érdeklődés a különböző tudományágak területén is jelentkezett, hiszen „más kultúrák megismerése és leigázása nagyon gyakran szoros kölcsönhatásban állt egymással: az ismeretek gyűjtése eszközül szolgálhatott a leigázáshoz”,⁴³ így az ezzel járó tudományos eredményeket a kormányzatok gyakran saját érdekeik szolgálatába próbálták állítani. Ezt 1896-ban hivatalos szintre is emelték, amikor a bécsi Akadémián létrejött a Balkán Bizottság, és ezáltal Bécs vált a korszak délszláv kutatásainak abszolút központjává.⁴⁴

A 19. század elejéig leginkább útleírások születtek a Balkánról, majd a Leo von Thun-Hohenstein vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején (1849–1860) bevezetett reformoknak köszönhetően az egyetemek váltak a tudományos

³⁹ Uo. 155.

⁴⁰ A magyar birodalmi gondolatról lásd *Varga Bálint*: A magyar birodalom koncepciói a hosszú 19. században. Századok 154. (2020) 1187–1206., illetve imperialista megközelítéséről lásd *Bertényi Iván*: A „magyar birodalmi gondolatról” – az I. világháború előtt. Kommentár 2. (2007) 4. sz. 40–56.; *Romsics Ignác*: A magyar birodalmi gondolat. Mozgó Világ 38. (2012) 8–9. sz. 6–18.

⁴¹ *Hannah Arendt*: A totalitarizmus gyökerei. Bp. 1992. 149.

⁴² *Diószegi István*: Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája. Bp. 2001. 19–20.

⁴³ *Dupcsik Csaba*: A Balkán képe Magyarországon a 19–20. században. Bp. 2005. 22.

⁴⁴ *Demeter Gábor*: A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. Bp. 2018. 123.

élet központjaivá.⁴⁵ Ez megteremtette az osztrák területeken a Balkánnal foglalkozó tudományos élet intézményi hátterét. A folyamat a kiegyezés után a magyar területeken is végbement, így mindkét birodalomfélben megindult az intézményesült Balkán-kutatás.⁴⁶ A magyar fél lemaradása azonban mindvégig megmaradt, amit jól szemléltet, hogy amikor a budapesti Keleti Kereskedelmi Akadémia 1899-ban megnyitotta kapuit, Bécs már a Balkán-kutatás európai központjának számított.⁴⁷ Az intézményekben mindenekelőtt a nyelvészeti és a történelmi kutatások jelentősége emelhető ki, bár utóbbi gyakran összefonódott a földrajzakkal is, ami miatt e kettőt nehéz egymástól elválasztani. Ez azonban nemcsak a két tudományterület rokon volta miatt alakult így, hanem sokszor a kutatók személyéből is fakadt. A korszak neves Balkán-kutatói közül ugyanis többen nem csak egyetlen tudományterületnek szentelték az életüket.

Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai vonalvezetéséből adódóan Albánia a tudományos életben is megkülönböztetett figyelmet kapott. Az 1870-es évek végétől ugyanis a Monarchia kapcsolata a szomszédos délszláv államokkal folyamatosan romlott, így szüksége volt egy stratégiaileg kiváló helyen fekvő, hozzá hű állam szövetségére a félszigeten.⁴⁸ Fontos területnek számított még Dalmácia is, ahol az olasz befolyás megjelenése miatt szükséges volt az ott élőkben a birodalomhoz való tartozás tudatának erősítése, valamint Bosznia, ahol a szláv törekvések ellensúlyozására törekedtek – különösen 1908 után.⁴⁹ Ezek a megállapítások ki is jelölik a korszak régióra irányuló földrajzi kutatásainak fő irányait. A magyar kutatók ezen kívül a századfordulón kibontakozó magyar birodalmi gondolat jegyében további területekre is kiterjesztették vizsgálataikat – a földrajz és a politika határait gyakran összemosva.

A diplomácia és a földrajz találkozása

A diplomácia és a földrajz kapcsolatát a korszakban (elsősorban Kurt Gostentschniggnek a Pierre Bourdieu praxeológiáját felhasználó és a Monarchia albanológiáját különböző „mezők” feltárásával értelmezni próbáló könyvére támaszkodva és

⁴⁵ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 66–67.

⁴⁶ *Ábrahám Barna*: A Balkán képe a 19–20. századi magyar geopolitikai és tudományos gondolkodásban. *Regio* 18. (2007) 2. sz. 53.

⁴⁷ *Oliver Jens Schmitt*: Balkanforschung an der Universität Wien. In: Reichweiten und Außensichten. Hrsg. Margarete Grander – Thomas König. Wien 2015. 61.

⁴⁸ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 12.

⁴⁹ A tudományos élet és a politikai lépések összefonódására lásd *Csaplár-Degovics Krisztián*: Thallóczy Lajos és az albanológia: vázlatok egy nemzetépítési kísérletről. *Levéltári Közlemények* 81. (2010) 167–189.; *Dán Károly*: Kállay Béni és a magyar imperializmus. Egy bátortalan kísérlet maradványai. *Aetas* 15. (2000) 1–2. sz. 220–248.

azt továbbgondolva)⁵⁰ három területen érdemes vizsgálnunk. Egyrészt a földrajzzal hivatásszerűen foglalkozók népszerűsítő tevékenységén keresztül a közvélemény befolyásolásában, ami természetesen hatással lehetett a napi politikára és így áttételesen a diplomáciára is. Másrészt a különböző diplomáciai szolgálatot teljesítők földrajzi ismeretein keresztül, amiben főszerepet kaptak egyes intézmények, amelyek a külföldi szolgálatra készítették fel a kiválasztottakat. Végül pedig az egyes személyek tevékenységén és a különböző kapcsolati hálók rendszerén keresztül.

A földrajz és a nagyközönség kapcsolata

A három terület közül talán az első a legszerteágazóbb, emiatt ezt a legnehezebb megfelelő kritikai szemlélettel vizsgálni, illetve megállapítani a hatását a mindennapi diplomáciára. Ennek a területnek leginkább a vágyak megfogalmazásában volt szerepe, illetve politikai nyomásgyakorlásra is alkalmas lehetett a nagyközönség befolyásolásán keresztül. Az események alakítására ebből kifolyólag csak kis mértékben tudott hatni. Ezt az is alátámasztja, hogy a történelem végül a legkevésbé sem alakult úgy, ahogy ezek a nagyközönségnek szánt, gyakran a tudományosság határán túllépő munkák fogalmaztak.⁵¹ Arra azonban a kutatás során jól használhatók, hogy bemutassák egy-egy állam végső célkitűzéseit, és így a későbbi döntéshozatal vizsgálatánál segíthetnek értékelni az elért diplomáciai eredményeket.

A Monarchia magyar területén két szervezet vizsgálatával lehet a legjobban feltárni a földrajz és a nagyközönség egykori kapcsolatát: a Magyar Földrajzi Társaság tevékenységén és annak kiadványában, a *Földrajzi Közleményekben* megjelent publikációkon, valamint a kelet iránti érdeklődés századfordulós csúcsszervezetének, a magyar Turáni Társaságnak a működésén keresztül. Mindkettőre hatással volt az 1900-as években népszerű magyar birodalmi gondolat, amely „Kelet-szemléletnek [...] nem a gyarmatosítás volt a célja, hanem a néprokonsági alapon új, politikai, gazdasági, kulturális kapcsolatok szövése”, de magyar szupremáciával,⁵² és amelyhez a dualizmus államrendszere adta azt a politikai keretet, amelyben „a magyarok igazi birodalmi gondolata ennek a Habsburg Monarchiának a magyar nemzeti érdekek megvalósítására történő felhasználása volt”.⁵³

⁵⁰ Gostentschnigg munkájáról bővebben *Kisling Zénó: Az Osztrák–Magyar Monarchia hatalmi törekvései Albániában.* (<https://bit.ly/3OKmd2N>, letöltés 2021. jún. 18.)

⁵¹ Ez alól Fiume esete kivétel, amelynek magyar érdekek szerinti fejlesztése fontos vágyalom volt, és végül sikerrel járt. Ennek a folyamatnak a politikai változásait lásd *Ordasi Ágnes: A magyar kormány Fiume-politikája a századfordulón.* *Mediterrán és Balkán Fórum* 9. (2016) 3–4. sz. 2–15. Gazdasági- és infrastrukturális fejlődésének megismerésére lásd *Pelles Márton – Zsigmond Gábor: Egy sikeres magyar közlekedés- és gazdasági-fejlesztési beruházás.* *Közlekedés- és technikatörténeti Szemle* 2. (2019) 70–95.

⁵² *Ablonczy Balázs: Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.* Bp. 2016. 46.

⁵³ *Bertényi I.: A „magyar birodalmi gondolatról”* i. m. 53.

A Balkán megismertetését a nagyközönséggel a korszakban egyértelműen a földrajzi társaságok és kutatók vállalták magukra, ismeretterjesztő előadásokkal és publikációs tevékenységükkel. Erre a „küldetésre” a földrajztudomány művelői a modern tudományok intézményesülésének kezdetétől fogva meghatározó jelentőségű feladatként tekintettek.⁵⁴ A *Földrajzi Közlemények*ben indulásától kezdve jelentek meg tanulmányok a Balkánnal kapcsolatban,⁵⁵ és a lap figyelemmel kísérte a Balkán-háborúk okozta politikai változásokat is: amíg az 1900-as évek elején csak egy-két tanulmány foglalkozott a régióval, addig 1913-ban ez a szám már nyolcra nőtt.⁵⁶ A népszerűsítő munka előtérbe kerülésének azonban az lett a következménye, hogy a tudományosság háttérbe szorult,⁵⁷ ahogy Dupcsik Csaba írja, a korszak tudósai „széles kitekintéssel írtak”.⁵⁸ 1912-ben a népszerűsítő előadások között is elő-előkerült a Balkán témaköre. Milleker Rezső például *Kereskedelem-politikai érdekek és a Bagdad-vasút*, Tonelli Sándor pedig *Bosznia és Hercegovina gazdasági jelentőségéről* címmel tartott előadást.⁵⁹ Ezekre a tanulmányokra és előadásokra azonban jellemző volt a rugalmas, a mondanivaló céljához igazított érvrendszer, a gyakori ellentmondásosság, és hogy a földrajzi érveket rendre felülírták a politikaiak.⁶⁰

A magyar birodalmi gondolat konkrét földrajzi megjelenése jól megragadható egy Dupcsik Csaba által is elemzett Cholnoky Jenő-idézetben, amely a magyar medence déli határát írja le: „[Földrajzilag tehát] Bosznia okkupálása s így a magyar medence politikai fennhatóságának kiterjesztése a medencéhez tartozó területekre egészen természetes volt s előbb-utóbb be kellett következnie. Szerbiában a magyar medence természetes határa messze fenn van délen a folyók vízválasztó-vidékén. Ha a török idők erőszakosan meg nem változtatják itt a politikai alakulásokat, bizonyos, hogy a magyar királyság déli határa Nis felől a Rigómezőn át Montenegró felé terjed ki.”⁶¹ Az ilyen és ehhez hasonló megállapítások, amelyeket Cholnoky tanulmányai mellett Havass Rezső, Kogutowicz Károly vagy épp Milleker Rezső *Földrajzi Közlemények*ben megjelent munkáiban is találhatunk,⁶² befolyásolhatták a magyar közvéleményt,⁶³ s hatással lehettek a korszak meghatározó politikusaira és lobbicsoportjaira is. Így szintén tetten érhetők Tisza István, Burián István vagy

⁵⁴ *Bottlik Zsolt – Kőszegi Margit: A magyar földrajztudomány Balkán képe a XX. század elején.* In: FUT. Földrajz – Utazás – Történelem. Szerk. Lendvai Tímár Edit et. al. Bp. 2018.

⁵⁵ *Hajdú Zoltán: Az intézményesülő Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra.* Balkán Füzetek 1. (2003) 23.

⁵⁶ *Dupcsik Cs.: A Balkán képe i. m. 59.*

⁵⁷ *Fodor F.: A magyar földrajztudomány i. m. 206.*

⁵⁸ *Dupcsik Cs.: A Balkán képe i. m. 59.*

⁵⁹ *Földrajzi Közlemények XL. kötet (1912) I–IV. füzet. 56.*

⁶⁰ *Dupcsik Cs.: A Balkán képe i. m. 74–75.*

⁶¹ Uo. 84.

⁶² *Hajdú Z.: Az intézményes Balkán-kutatás i. m. 24.*

⁶³ *Dupcsik Cs.: A Balkán képe i. m. 58.*

épp Thallóczy Lajos gondolkodásában.⁶⁴ A magyar birodalmi gondolatot azonban a hivatalos politika sohasem támogatta nyíltan,⁶⁵ aminek oka a realizmustól való félelemben gyökerezhetett.⁶⁶ Felvetődik ugyanakkor a kérdés, hogy valóban a földrajztudomány művelői kívánták-e befolyásukat kiterjeszteni ezeken a politikusokon keresztül, vagy éppen fordítva, a földrajzi kérdések iránt érdeklődő politikai elit kívánta a földrajz segítségével meggyőzni a nagyközönséget tevékenysége helyességéről? A kérdést csupán további kutatások tudják majd eldönteni.

A Turáni Társaság a keleti érdeklődésnek egy tágabb értelemben vett megtestesítője volt. A turáni eszme nem állt meg a Balkán határainál, hanem elmerészkedett egészen Ázsia túlvégéig, Japánig. Célkitűzésében is megfogalmazódott: célunk „Ázsia és velünk rokon európai népek tudományát, művészetét és közgazdaságát tanulmányozni, ismertetni, fejleszteni és a magyar érdekekkel összhangba hozni”.⁶⁷ A népszerűsítés kezdettől fogva fontos szerepet játszott az egyesület életében, amely jórészt az 1913-ban alapított *Turán* folyóiraton keresztül zajlott.⁶⁸ A turáni mozgalom szoros kapcsolatot ápolt a földrajztudománnyal, erre utal a mozgalom támogató szervezeteit felsoroló dokumentum, ahol szerepel a Magyar Földrajzi Társaság is.⁶⁹ A Turáni Társaságnak és a Földrajzi Társaságnak ráadásul több közös tagja is volt.⁷⁰ Az ismeretterjesztésében is együttműködött a két szervezet; többször publikáltak például turáni témájú tanulmányokat a *Földrajzi Közleményekben*,⁷¹ illetve földrajztudósok is írtak a *Turán*ba.⁷² A Turáni Társaság szerepe 1918-ig nőtt a magyar közéletben, részben azért, mert a magyar birodalmi gondolat egyik szószólója volt, részben mert magasrangú tagjai révén (például Teleki Pál) jelentős politikai háttérrel rendelkezett.⁷³

A diplomata pályára felkészítő intézmények szerepe

A diplomácia szempontjából nem az egyetemek és a különböző társaságok voltak az igazán fontos földrajzzal foglalkozó intézmények, hanem az 1754 óta Bécsben működő Keleti Akadémia (1898-tól Konzuli Akadémia), amelynek egyedüli célja

⁶⁴ Demeter G.: A modernizációtól i. m. 119.

⁶⁵ Uo. 139.

⁶⁶ Uo. 103.

⁶⁷ A Turáni Társaság Alapszabálya, 1910. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1385 Turáni Társaság (a továbbiakban: MNL OL P 1385) 1. 2. tétel: Általános ügyviteli iratok 1912–1917.

⁶⁸ Ablonczy B.: Keletre, magyar i. m. 59.

⁶⁹ Heti jelentés, 1912.02.03. MNL OL P 1385, 1. tétel: Elnöki iratok (1912–1914).

⁷⁰ Ablonczy B.: Keletre, magyar i. m. 54.

⁷¹ Például Márki Sándor dr.: Turániak Ázsia történetében. Földrajzi Közlemények XL. kötet (1912) 5. füzet. 65–77.

⁷² Ablonczy B.: Keletre, magyar i. m. 61.

⁷³ Demeter G.: A modernizációtól i. m. 147.

az volt, hogy a külügyi apparátus számára az államhoz hű, jól képzett személyi utánpótlást neveljen.⁷⁴

Az intézményt eredetileg a keleti nyelvek oktatására és az Oszmán Birodalommal való könnyebb kapcsolattartás megteremtésére hozták létre.⁷⁵ A világ modernizálódásával azonban a Külügyminisztérium dolgozóinak is szélesebb körű információkra és gyakorlatiasabb tudásra volt szükségük,⁷⁶ ezért megváltozott az Akadémia képzése is. A nyelvi órák továbbra is többségben maradtak a képzésben, egészen 1898-ig – egy 1887–1888-as napló tanúsága szerint francia, olasz, török, arab, perzsa, szerb, orosz, angol, újjörög és magyar nyelvet is oktattak az intézmény falai között –,⁷⁷ az 1898-as év azonban komoly változásokat hozott. Az intézményi névváltozáson túl (ettől kezdve nevezték Konzuli Akadémiának) a teljes tantárgyi struktúrát is megreformálták. A nyelvi órák száma csökkent, a gyakorlatinak nevezett jogi, kereskedelmi és gazdasági órák száma pedig nőtt. A képzést két részre bontották, nyugati és keleti szakirányra.⁷⁸ Az intézményben a földrajzi ismereteket bővítő kurzusként a katonai földrajz volt a legrégebbi tantárgy, ez az 1880–1881-es tanév óta szerepelt a katalógusokban,⁷⁹ és az 1904-es újabb reform után is megmaradt.⁸⁰ Emellett a kereskedelmi és a gazdasági tantárgyak keretében is találkozhattak a hallgatók földrajzi ismeretekkel, 1904-től önálló tantárgyként is (kereskedelmi földrajz).⁸¹

Az intézmény a külügyminisztériumi apparátusnak képezte az utánpótlást, de több konzul és követ is az iskola növendéke volt. Közülük érdemes kiemelni Theodor Anton Ippent, Konstantin Bilinskit és Alfred Rappaportot, akik maguk is befolyásolták az 1912–1913-as diplomáciai eseményeket.⁸² Az Akadémia magyar szempontból is fontos intézmény volt, mivel több (később jelentős

⁷⁴ *Heinrich Pfusterschmid-Hardenstein*: Von der Orientalischen Akademie zur K. u. K. Konsularakademie. Eine Maria-Theresianische Institution und ihre Bedeutung für den auswärtigen Dienst der österreichisch-ungarischen Monarchie. In: *Die Habsburgmonarchie 1848–1918. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*. Hrsg. Adam Wandruszka – Peter Urbantisch. VI/1. Wien 1989. 166.

⁷⁵ *Téfnér Zoltán*: Hogyan tanítottak nyelvet a bécsi Keleti Akadémián? In: *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Szerk. Háda Béla et. al. Bp. 2010. 632.*

⁷⁶ [Szerző nélkül]: A K.u.K. Konzuli Akadémia 1754-től 1904-ig Emlékirat. Bécs 1904. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände: Nachlässe, Familien- und Herrschaftsarchive, Archive der Konsularakademie (a továbbiakban: HHStA SB AKA), Bücher 142. 39.

⁷⁷ K.u.K. Orientalische Akademie Katalog 1887/8. HHStA SB AKA, Bücher 32.

⁷⁸ [Szerző nélkül]: A K.u.K. Konzuli Akadémia 1754-től 1904-ig. Emlékirat. Bécs 1904. HHStA SB AKA, Bücher 142. 35–37.

⁷⁹ *Engelbert Deusch*: Die effektiven Konsuln Österreich(-Ungarn) von 1825–1918. Köln–Weimar–Bécs 2017. 42.

⁸⁰ Studienkatalog. 1913/14. HHStA SB AKA, Bücher 45.

⁸¹ K.u.K. Konsular-Akademie Studienkatalog 1904/5. HHStA SB AKA, Bücher 36.

⁸² [Szerző nélkül] A K.u.K. Konzuli Akadémia 1754-től 1904-ig. Emlékirat. Bécs 1904. HHStA SB AKA, Bücher 142. 89. skk.

pozíciót betöltő) magyar személy is itt tanult. Hallgatói között szerepelt például báró Burián István is, aki többször volt közös pénzügyminiszter és külügyminiszter.⁸³ (Emiatt hivatalból is foglalkoznia kellett a balkáni kérdésekkel, mivel pénzügyminiszterként ő felügyelte Bosznia ügyeit.) Több itt tanuló magyar hallgatóból lett később konzul (Szécsén Miklós, Mérey Kajetán vagy Szögyény-Marich László).⁸⁴ A hallgatók mellett a tanárok között is voltak magyarok, közülük talán Thallóczy Lajos a legismertebb.⁸⁵

Az intézmény keretei között összefonódott az oktatás és a tudományos kutatás. Ez részben a gyűjtemények és szakkönyvtárak létrehozásában nyilvánult meg,⁸⁶ részben pedig abban, hogy a végzett hallgatók közül többen tudományos munkát (is) végeztek szolgálati helyükön. Ezek középpontjában szintén a balkáni kutatások állnak – az ottani sűrű osztrák–magyar konzuli hálózatnak köszönhetően.⁸⁷ A tudományos munkát támogatták az 1904–1905-ös tanévtől kezdődően rendszeresen szervezett tanulmányutak is.⁸⁸

Magyarországon az intézményes Balkán-kutatás az osztrákhhoz képest később alakult ki, így az 1912–1913-as eseményekre kevésbé lehetett hatással. A folyamat egybeesett a magyar birodalmi gondolat felfutásával és a déli expanziós elképzelések megerősödésével, ami a Balkán-háborúk következtében tovább erősödött.⁸⁹ A Balkánnal foglalkozó budapesti intézmények közül az 1891-ben induló Keleti Kereskedelmi Tanfolyam emelhető ki, amelyből 1899-ben Akadémiát szerveztek (Keleti Kereskedelmi Akadémia).⁹⁰ Az intézmény képzése gyakorlatorientált volt, a hallgatóknak a kereskedelmi érdekek érvényesítéséhez szükséges tudást nyújtotta. Eközben azonban a tanárok az intézményi háttérrel saját ambícióik kielégítésére is felhasználták, ami gyakran politika- és ideológiamentes tudományos eredményekhez vezetett.⁹¹ A tananyagban fontos szerepet kaptak a gazdaságföldrajzi ismeretek, köztük a Balkánra vonatkozókat Strausz Adolf oktatta.⁹² A képzés az évek során folyamatosan szélesedett, és egyre több földrajzi tárgyú kurzus került

⁸³ Életéről lásd *Diószegi István: A ballplatzi palota utolsó gazdája*. Kortárs 10. (1966) 270–283.

⁸⁴ Életükről és előmeneteliükről lásd *Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Bp. 2006.

⁸⁵ *Zichy Mihály: Segítség nehéz időkben. Levélválogatás Thallóczy Lajos hagyatékából*. Bp. 2018. 26.

⁸⁶ *Pfusterschmid-Hardenstein, H.: Von der Orientalischen Akademie* i. m. 157.

⁸⁷ *Deusch, E.: Die effektiven Konsuln* i. m. 22 skk.

⁸⁸ *Pfusterschmid-Hardenstein, H.: Von der Orientalischen Akademie* i. m. 165.

⁸⁹ *Bottlik Zs. – Köszegi M.: A magyar földrajztudomány* i. m. 118.

⁹⁰ Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből 1891–1920. Szerk. Szögi László – Zsidi Vilmos. Bp. 2007. 15–18.

⁹¹ *Erdélyi Mátyas: A Keleti Kereskedelmi Akadémia és az orientalisták: a tudomány, a gazdaság és a politika interakciója*. Korall 21. (2020) 33.

⁹² *Demeter G.: A modernizációtól* i. m. 115.; Strausz Adolf (1853–1944) több tudományterület elismert kutatója. Életéről lásd *Róbert Péter: Strausz Adolf, a Balkán tudósa. Múlt és jövő* 8. (1995) 1–2. sz. 98–102.

be a tananyagba, így például Kis-Ázsia és Elő-Ázsia gazdasági földrajza is, e tárgy oktatója Milleker Rezső volt.⁹³ Mindkét említett tanár a földrajztudományban elismert szaktekintélynek számított. A Keleti Kereskedelmi Akadémia mellett az is jól mutatja a Balkán-kutatás hangsúlyossá válását, hogy 1913-ban megalapították a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Bizottságát, amelynek létrejöttében és későbbi tevékenységében Teleki Pálnak kiemelt szerepe volt.⁹⁴

A személyes kapcsolatok szerepe

A legösszetettebb befolyásolási tényező a személyes kapcsolatok rendszere, amelynek feltérképezése talán a legnehezebb feladat, és nem is feltétlenül teljesíthető. Ennek ellenére a szereplők közötti kapcsolati háló, véleménycseré és az ezek által kialakuló nyomásgyakorlási csoportok feltárhatók. A tudományágakat itt nehéz egymástól elválasztani, mivel a legtöbb személy nemcsak a földrajz, hanem más tudományterület művelője is volt. Ezek a tudósok ismerték egymást és kapcsolatban is álltak,⁹⁵ amit a hagyatékaikban fellelhető levelezések is igazolnak. (Lásd például: Lóczy Lajos hagyatékában Cholnoky Jenőtől, Havass Rezsőtől, Hoisty Páltól, Stein Auréltól, Teleki Páltól, Nopcsa Ferencről és Thallóczy Lajostól is található levelek.)⁹⁶ Ők mindannyian foglalkoztak a Balkánnal, voltak, akik csak elméleti, imperialista megközelítésben (Havass Rezső), de voltak olyanok is, akik terepkutatásokat is végeztek (Nopcsa Ferenc). Kivételesen igaz rájuk, hogy a munkásságuk, különösen a Balkán-háborúk idején, összerosódott politikai állásfoglalásukkal is.⁹⁷ Cholnoky Jenő – fennmaradt levelei tanúsága szerint – Lóczyénál szűkebb körrel állt napi kapcsolatban. Az ő hagyatékában őrzött levelekben is szóba kerül a politika. Ennek legjobb példái a Nopcsa Ferencről kapott levelek, melyekben Nopcsa többek között megemlítette, hogy „Bécsben a geográfától távol álló körökben éppen most elég nagy az érdeklődés albániai utazásaim iránt”,⁹⁸ vagy épp a bécsi térképkiadási lehetőségeket mérlegelte és kritizálta, mert szerinte Bécsben túl nagy volt a politika befolyása egy ilyen térkép tudományos igényű kiadására.⁹⁹

⁹³ Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből i. m. 167.

⁹⁴ *Hajdú Z.*: Az intézményes Balkán-kutatás i. m. 14.

⁹⁵ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 224.

⁹⁶ id. Lóczy Lajos levelei. Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Gyűjteményi Osztály, Tudománytörténeti Gyűjtemény: 3A-1. (A továbbiakban a levelezések hivatkozásánál minden esetben az őrzési formulát használom.)

⁹⁷ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 744.

⁹⁸ Nopcsa Cholnokynak. H. é. n. [1906]. Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky hagyatéka, Cholnoky levelezés 1904–1906.

⁹⁹ Nopcsa Cholnokynak. London É. n. [1906] Uo.

Thallóczy Lajos ugyan nem volt földrajztudós, személye azonban tanulmányom szempontjából megkerülhetetlen. Ő volt ugyanis az, aki összekapcsolta a magyar és az osztrák tudományos életet, illetve az ezekben megjelenő politikai véleményeket. Párhuzamosan dolgozott az államapparátusban és a tudományos világban, s kapcsolatai miatt a politikai döntések előkészítésében is részt vett.¹⁰⁰ Szakértelme meghatározó szereplővé tette több pénzügyminiszter működése idején is.¹⁰¹ 1886-ban került Bécsbe azzal a feladattal, hogy vezesse a Pénzügyminisztérium alá tartozó levéltár magyar vonatkozású iratainak rendezését.¹⁰² Thallóczyt a legtöbb történész a Monarchia feltétlen híveként tartja számon, aki meg volt győződve az Osztrák–Magyar Birodalom pozitív szerepéről, ahol „a közös érdek megtestesítője a közös uralkodó, akinek ő, a szolgálatában áll”,¹⁰³ miközben a magyar érdekeket is szem előtt tartotta.¹⁰⁴ Jelentős szerepet játszott a Monarchia Balkán-politikájában, amit tudományos munkásságával kívánt szolgálni. Működésének két kiemelkedő mozzanata a bosnyák és az albán nemzettudat létrehozásának segítése volt. A bosnyák nemzettudat alakítását a Monarchia érdekeinek megfelelő módon még Kállay Béni közös pénzügyminiszter kezdeményezte.¹⁰⁵ Megbízásából kezdett el Thallóczy behatóan foglalkozni a bosnyák történelem feldolgozásával, amelyben segítségére volt kiváló nyelvtudása. Több forrásgyűjtemény mellett nevéhez kötődik egy bosnyák népiskolai tankönyv megírása is.¹⁰⁶ Hasonlóan fontos szerepe volt az albán nemzetépítés támogatásában is. Albánia kérdése 1878-ban került elő először a nagyhatalmak tárgyalásain, majd a századfordulótól kezdve egyre fontosabb szerepet játszott a Monarchia külpolitikájában.¹⁰⁷ Az 1896-ban elfogadott, Thallóczy és Ippen által kidolgozott „albán akciótervek” alapján indult meg egy albán történelmet feldolgozó könyv megírása, amit Thallóczy maga készített el. Ezzel párhuzamosan terjeszteni kezdtek egy Bécsben szerkesztett és Brüsszelben kiadott folyóiratot is *Albanie* címmel.¹⁰⁸ (Balkáni kulturális befolyását Bécs a kultuszprotektorátusi

¹⁰⁰ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 427.

¹⁰¹ *Ress Imre*: Magyarok a közös pénzügyminisztériumban. In: *Kapcsolatok és Keresztutak*. Szerk. Ress Imre. Bp. 2004. 241.

¹⁰² *Tömörny Márta*: In memoriam Herceghalom 1916. Bp. 1991. 15.

¹⁰³ *Zichy M.*: Segítség nehéz időkben i. m. 21.

¹⁰⁴ *Demeter G.*: A modernizációtól i. m. 122.

¹⁰⁵ A témáról lásd *Dán K.*: Kállay Béni i. m.

¹⁰⁶ *Ress Imre*: Thallóczy Lajos bécsi hivatali és tudományos pályakezdése. In: *História mezején. A 19. század emlékezete*. Szerk. Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya. Szeged 2011. 170–176.

¹⁰⁷ Albánia szerepéről a bécsi külpolitikában lásd *Csaplár-Degovics Krisztián*: *Az albán nemzetté válás kezdetei (1878–1913) – a Rilindja és az államalapítás korszaka*. Bp. 2010.; *Pollmann Ferenc*: *Az első világháború kitérője és az osztrák–magyar Albánia-projekt*. *Aetas* 29. (2014) 3. sz. 20–29.

¹⁰⁸ *Csaplár-Degovics K.*: Thallóczy Lajos i. m. 169–172.

jogcímén gyakorolta, amelynek értelmében joga volt a félsziget katolikus lakosságának védelmére és oktatására.)¹⁰⁹

Bár Thallóczy párhuzamosan dolgozott az államapparátusban és a tudományban, s politikai motivációi is voltak, mindvégig megmaradt kritikus történésznek.¹¹⁰ Jelentős kapcsolati hálója révén ugyanakkor komoly befolyással bírt, ezt levélváltásai jól mutatják. Találunk levelet hagyatékában Berchtoldtól, a Monarchia Balkán-háborúk alatti külügyminiszterétől, valamint Konstantin Bilinskitől, Alfred Rappaporttól, Theodor Ippentől, akik mind a Külügyminisztérium alkalmazottai, egyben a balkáni ügyek szakértői voltak. Mellettük a magyar földrajztudomány képviselőivel is kapcsolatban állt, a korábban már említett id. Lóczy Lajossal, Cholnoky Jenővel, Havass Rezsővel, Hoitsy Pállal és Nopcsa Ferencsel.¹¹¹ Thallóczy jól ismerte a korszak földrajzi kutatásait, és nemzetközileg elismert tudósként támogatta is azokat. Jó példa erre, hogy a Magyar Földrajzi Társaság munkáját a különböző délszláv földrajzkutatókkal való kapcsolatfelvételben is segítette.¹¹² Gyakran kikérték véleményét egy-egy tanulmány vagy cikk megjelenése kapcsán,¹¹³ még id. Lóczy Lajos is egy magyar birodalmi térkép készítésének tervét illetően.¹¹⁴ A levelezésen túl bécsi lakása a közösségi és tudományos élet központja és találkozóhelye volt, ahol a Bécsben tanuló és dolgozó magyarok vitatták meg gondolataikat.¹¹⁵ Thallóczyt karrierje ugyan Bécshez kötötte, de munkáiban hangsúlyozta a Balkán szláv népeinek és a magyarságnak a sorsközösségét és egymásrautaltságát – egyértelműen a magyar érdekeket képviselve.¹¹⁶

E tanulmány szempontjából a korszak legfontosabb tudományos munkát is végző személye Theodor Anton Ippen, cseh származású osztrák diplomata és kutató.¹¹⁷ Munkásságát, gondolkodását jól jellemzi Somogyi Éva megállapítása: „Aki egyszer belépett a Ballhausplatzra, megszűnt egy nemzet képviselője lenni.”¹¹⁸ Ippen egész életében a Monarchia érdekében dolgozott, amelyhez a tudást a Keleti Akadémia hallgatójaként sajátította el a kitűnő nyelvtudással együtt.¹¹⁹ Tudományos munkássága több tudományterülethez is kapcsolódik, amelyek közül a történelem és a földrajz emelkedik ki. Utóbbi alátámasztja tagsága a

¹⁰⁹ *Uő*: Az albán nemzetvéallás i. m. 125.

¹¹⁰ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 234.

¹¹¹ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fond XI. Thallóczy Lajos hagyatéka. (a továbbiakban: OSZK Kt. Fond XI.)

¹¹² Cholnoky Jenő Thallóczy Lajoshoz. Kolozsvár, 1911. jan. 20. OSZK Kt. Fond XI/177.

¹¹³ Hoitsy Pál Thallóczy Lajoshoz. [H. é. n.]. OSZK Kt. Fond XI/438.

¹¹⁴ Lóczy Lajos Thallóczy Lajoshoz. Bp., 1912. jan. 26. OSZK Kt. Fond XI/636.

¹¹⁵ *Tömörly M.*: Thallóczy Lajos, a történész politikus i. m. 17.

¹¹⁶ *Resz I.*: Magyarok a közös i. m. 241.

¹¹⁷ Életéről lásd *Anneliese Wernicke*: Theodor Ippen. Wiesbaden 1967.

¹¹⁸ *Somogyi É.*: Hagymány és átalakulás i. m. 91.

¹¹⁹ *Wernicke, A.*: Theodor Anton Ippen i. m. 11.

Császári és Királyi Földrajzi Társaságban (Kaiserlich-Königliche Geographische Gesellschaft) is.¹²⁰ Érdeklődésének középpontjában az albánok lakta terület állt, amelyet utazásainak és skhodrai (scutari)¹²¹ konzulátusi munkájának köszönhetően személyesen is jól ismert.¹²² Több tudományos igényű munkát készített a területről, ezek közül a *Kosovo-Novibazar. Eine Studie von Theodor Ippen*¹²³ című tartalmazza a legtöbb olyan megállapítást, amely későbbi diplomáciai munkája során is előkerült. Ez ugyanis azzal a térséggel foglalkozik, amely az 1912–1913-as londoni nagykövetségi konferencián épp a legvitatottabb területek közé tartozott.

A fenti tanulmány az első publikációja volt, amelyet még több hasonló munka követett, különösen 1898 után. Ennek fő oka a Monarchia 1898-as albán „akciótervének” megindítása volt, amelynek az ötlete magától Ippentől származott, megvalósítását pedig Thallóczy és Alfred Rappaport segítette.¹²⁴ Az akciótervnek az volt a lényege (Thallóczy azon alapvetéséből kiindulva, miszerint a balkáni államok önmagukat a középkori történelmük alapján legitimálják), hogy meg kell teremteni az egységes albán nemzettudatot – a középkori eredetre építve.¹²⁵ Eredetileg Ippen kereste meg levélben Thallóczyt 1892-ben, hogy beszámoljon neki a régióban tett utazásairól,¹²⁶ majd ezt követően is kapcsolatban maradtak. A kapcsolattartás főleg az 1898-as évben élénkült meg, mert az albán akcióterv keretében tervbe vették egy történelemkönyv megírását is, amely feladat később Thallóczyra hárult. Emellett elhatározták egy *Albanie* című folyóirat kiadását is,¹²⁷ melynek terjesztését Ippenre bízták, tartalmát pedig Bécsben szerkesztették. Goluchowski külügyminiszter kérésére azonban a programot úgy kiviteleztek, hogy azt hivatalosan ne lehessen Bécshez kötni, mert egy ilyen háttérű lap fenntartása és támogatása kényelmetlenül érintette volna a Külügyminisztériumot.¹²⁸

Ippent karrierje végül 1909-ben Londonba szólította, ahol a Monarchia főkonzuljaként a kereskedelmi ügyekért volt felelős.¹²⁹ Amikor tehát az 1912-ben kirobbant Balkán-konfliktust a nagyhatalmak egy Londonban rendezett konferencián kívánták megoldani, Ippen már a helyszínen volt.

¹²⁰ Uo. 14.

¹²¹ A balkáni városneveket mai formájukban, illetve zárójelben a forrásokban használt alakjukban adom meg.

¹²² *Deutsch, E.*: Die effektiven Konsuln i. m. 358–359.

¹²³ *Theodor Ippen*: Kosovo-Novibazar (Das alte Rascien). Eine Studie von Theodor Ippen. Wien 1892.

¹²⁴ *Csaplár-Degovics K.*: Thallóczy Lajos i. m. 170–171

¹²⁵ Erről lásd bővebben: *Csaplár-Degovics K.*: Az albán nemzettévallás i. m. 173–197.

¹²⁶ Theodor Ippen Thallóczy Lajoshoz. Scutari 1892. OSZK Kt. Fond XI/472.

¹²⁷ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 333–338.

¹²⁸ Uo. 171.

¹²⁹ *Wernicke, A.*: Theodor Anton Ippen i. m. 16.

Az első Balkán-háborút lezáró tárgyalások

Az első Balkán-háború kirobbanásának (1912. október 13.) több oka volt.¹³⁰ Egyrészt jelentősen megerősödött a térségben a nacionalizmus,¹³¹ és a kisállamok a modern tömeghadseregek felállításával nyomatékosítani is tudták politikai igényeiket.¹³² A helyzetet méginkább súlyosbította, hogy az Oszmán Birodalom végtelenen meggyengült,¹³³ amitől a balkáni országok vérszemet kaptak. Ezek ekkor már imperialista alapon, nagyhatalmi módon politizáltak saját környezetükben, hiszen az egymással szomszédos kis országok a másik rovására kívántak terjeszkedni. Ennek a terjeszkedésnek a jogosságát pedig a nagyhatalmak gyarmatosításkor használt érvrendszerének megfelelő indokokkal magyarázták.¹³⁴ Ráadásul a nemzetközi politikai életet meghatározó két nagyhatalmi blokk is rivalizálni kezdett egymással a térségben.

A Monarchia balkáni törekvései viszonylag könnyen összefoglalhatók: a megszerzett befolyás megtartása, illetve továbbnövelése. Ennek voltak politikai-kulturális aspektusai is, amelyek közül kiemelendő a sűrű konzuli hálózat kiépítése,¹³⁵ a kutatások támogatása és az ezeken alapuló nemzetépítési kísérletek.¹³⁶ Mindenképpen meg kívánta erősíteni nyugat-balkáni befolyását, amelynek fontos eleme volt az 1908-as annexió és egy önálló Albánia létrehozása. A végső cél pedig egy Szalonikiig terjedő osztrák–magyar érdekszféra kialakítása volt.¹³⁷ Gazdasági szempontból szintén a mai görög kikötőváros elérése volt a végcél. Ennek érdekében a Monarchia több eszközt is felhasznált, amelyek közül kiemelendő az 1906-ban kezdődő vámháború Szerbiával,¹³⁸ a tervezett és részben megvalósult vasúti beruházások,¹³⁹ illetve a térségbe áramló hitelek és egyéb befektetések.¹⁴⁰ A Monarchia törekvéseit azonban nemcsak Oroszország, a hagyományos balkáni rivális, hanem a francia és német befektetések,¹⁴¹ illetve az egyseges Olaszország külpolitikai tervei is nehezítették.¹⁴² A szövetségi rendszerek

¹³⁰ *Ormos M. – Majoros I.*: Európa a nemzetközi i. m. 202.

¹³¹ *E. Turczynski*: Österreich-Ungarn und Südosteuropa während der Balkankriege. *Balkan Studies* 5. (1964) 1. sz. 12.

¹³² *Csaplár-Degovics K.*: Az első világháború i. m. 349.

¹³³ *Robert R. Kritt*: Die Londoner Botschafter Konferenz 1912–1913. Wien 1960. 17.

¹³⁴ *Demeter Gábor*: Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején, 1912–1913. Debrecen 2005. 26.

¹³⁵ *Deusch, E.*: Die effektiven Konsuln i. m. 22–31.

¹³⁶ *Gostenschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 12.

¹³⁷ *Demeter G.*: A modernizációtól i. m. 100.

¹³⁸ *Diószegi I.*: Az Osztrák–Magyar Monarchia i. m. 115–118.

¹³⁹ *Demeter G.*: A modernizációtól i. m. 101–106.

¹⁴⁰ *Turczynski, E.*: Österreich-Ungarn i. m. 22.

¹⁴¹ *Gostenschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 299.

¹⁴² *James Miller*: The Concert of Europe in the first Balkan War 1912–1913. H. n. 1969. 158.

azonban mégiscsak kijelölték ezek egymással folytatott politikájának határait, így az első Balkán-háború hírére az európai béke fenntartása érdekében az ellentétet egy nagyhatalmi konferencián igyekeztek feloldani, ahol a Monarchia végső soron számíthatott német és olasz szövetségesének támogatására.

Magyar szempontból a birodalmi külpolitika céljainak támogatása mindig attól függött, hogy az adott külpolitikai lépés mennyiben szolgálta a dualizmus államrendszerét.¹⁴³ A századfordulón – a tudományos kutatásokhoz hasonlóan – a magyar politikai életben is felerősödött a Balkán iránti érdeklődés. Ez elsősorban a német és az olasz szövetséges kritizálásában jelent meg, mivel ezek veszélyezteték leginkább a magyar kereskedelmi érdekek érvényesülését a régióban.¹⁴⁴ A magyar kormányzat az első Balkán-háború idején támogatta a Külügyminisztérium terveit, míg a második alatt már komoly kritikákat fogalmazott meg, aminek a román befolyás növekedésétől való félelem volt az alapja.¹⁴⁵

A magyar fél a közös minisztertanácson adhatott hivatalosan hangot véleményének, ahol a magyar miniszterelnök képviselte az országot.¹⁴⁶ Itt a közvéleményre is hivatkozhatott érvelésében. A korszak földrajzának közvéleményt befolyásoló szerepe tehát elvileg itt érvényesülhetett volna – a gyakorlatban azonban ennek hatása nyilvánvalóan csekély volt. A magyar szemlélet közvetítésében ennél sokkal direkter szerepe volt a magasrangú közszereplők lobbitevékenységének. Ebben Thallóczy Lajos kapott főszerepet, aki jelentős politikai döntéseknél volt tanácsadó, s olyan személyekkel áll kapcsolatban, mint például az események középpontjában lévő Ippen.¹⁴⁷ Így véleményét a legfelsőbb szinten is meghallgatták. Thallóczy a közös birodalom eszméjét védelmezve a magyar érdekek mellett kardoskodott, azaz egy határozott, balkáni érdekeket védelmező külpolitikát követelt, Burián Istvánhoz hasonlóan.¹⁴⁸ (A magyarok ekkor már a közös minisztériumokban is jelentős számban voltak jelen, nemritkán magas pozíciókban. 1913-ban például a balkáni ügyosztály vezetője is magyar volt.)¹⁴⁹

¹⁴³ *Diószegi I.*: Az Osztrák–Magyar Monarchia i. m. 182.

¹⁴⁴ Uo. 189.

¹⁴⁵ Uo. 194.

¹⁴⁶ *Somogyi É.*: Modern bürokrácia i. m. 6.

¹⁴⁷ *Gostenschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 428.

¹⁴⁸ *Demeter Gábor*: Külpolitikai alternatívák: a magyar politikai elit (Burián, Thallóczy, Tisza) véleménye a balkáni kérdés rendezéséről 1912–1915 között. *Hadtörténeti Közlemények* 130. (2017) 361.

¹⁴⁹ *Somogyi É.*: Hagyomány és átalakulás i. m. 119.

A londoni nagyköveti konferencia és eredményei

A háború Montenegró 1912. október 8-ai hadüzenetével indult, és a Balkán Szövetség államai kezdettől fogva sikert sikerre halmoztak.¹⁵⁰ A nagyhatalmak reakciója nem váratott sokáig magára. A francia külügyminiszter, Raymond Poincaré ugyan rögtön felvetette, hogy hívjanak össze egy konferenciát a vitás kérdések rendezésére,¹⁵¹ de ennek szükségességéről a nagyhatalmak egymás között meglehetősen hosszan egyeztettek. A háború és a status quo megváltozása az osztrák érdekeket veszélyeztette leginkább, azonban egy esetleges osztrák fellépést követően féltő volt, hogy a mozgósítás orosz ellenreakciót vált ki, s így a háború továbbterjed. Ezt az oroszok is szerették volna elkerülni,¹⁵² ugyanis a balkáni kisállamok önállósodása az ő érdekeiket is sértette, ezért Oroszország – a többi nagyhatalomhoz hasonlóan – támogatta a tárgyalásos rendezést.¹⁵³ Végül Edward Grey angol külügyminiszter főszervezésével 1912 decemberére megállapodtak abban, hogy a helyzet rendezésére nagyhatalmi konferenciát hívnak össze Londonba – a Balkán Szövetség és az Oszmán Birodalom béketárgyalásaival párhuzamosan.¹⁵⁴

A konferencián három, a nagyhatalmak érdekeit (is) jelentősen érintő kérdést tűztek napirendre: az önálló Albánia létrehozásának programját, Szerbiának az Adriához való hozzáférését, valamint az Égei-tengeren lévő szigetek sorsát.¹⁵⁵ A három téma közül a Monarchia az első kettőben volt különösen érdekelt; egy területileg minél nagyobb, életképes Albánia létrehozása mellett érvelt és meg kívánta akadályozni Szerbia kijutását az Adriához.¹⁵⁶ Ez utóbbi törekvését Olaszország egyértelműen támogatta, míg Albánia határait úgy kívánta meghúzni, hogy később befolyását kiterjeszthesse az új államra.¹⁵⁷ A szerb szövetségét támogató Oroszország ezzel szemben egy minél kisebb Albánia létrehozásában és egy adriai szerb kikötő megvalósításában volt érdekelt. Ezt a cári birodalom szövetségeseiként Franciaország is támogatta.¹⁵⁸ Nagy-Britannia és Németország

¹⁵⁰ *Jelavich Barbara*: A Balkán története II. Bp. 1996. 90.

¹⁵¹ *Miller, J.*: The Concert of Europe i. m. 140.

¹⁵² *Diószegi I.*: A hatalmi politika i. m. 228.

¹⁵³ *Csaplár-Degovics K.*: Az albán nemzetvállás i. m. 284–285.

¹⁵⁴ *Hall, R. C.*: The Balkan Wars i. m. 69–70.

¹⁵⁵ Geheim. London, 1912. december 15. HHStA Politisches Archiv XII Türkei (a továbbiakban: PA XII) 397.

¹⁵⁶ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 387.

¹⁵⁷ Ezt bizonyítja San Giuliano külügyminiszter álláspontja, amelyet a Monarchia római nagykövete, Mérey Kajetán ismertetett. Eszerint, míg az észak-albán határ kijelölésnél a Monarchia határozott olasz támogatásra számíthat (mivel itt tudták Szerbia Adriához való kijutását meggátolni), addig a déli határoknál ez a határozottság már hiányzott. Mérey Kajetán számjeltávirata. Róma, 1912. dec. 3. HHStA PA XII 396.

¹⁵⁸ *Miller, J.*: The Concert of Europe i. m. 152.

közvetítő álláspontra helyezkedett, utóbbi tette mindezt úgy, hogy egyben kívánta tartani a Hármasszövetséget.¹⁵⁹

Az 1912. december 16-án kezdődő konferencia tárgyalásait Grey brit külügyminiszter elnökölte, de a rendezvény nélkülözötte a szigorú formalitásokat.¹⁶⁰ A másik öt nagyhatalom nagyköveti szinten képviseltette magát.¹⁶¹ Témánk szempontjából a tárgyalásokkal kapcsolatban az Osztrák–Magyar Monarchia szakértőire és tevékenységükre kell figyelni. A Monarchia szakmai érvekkel kívánta alátámasztani érdekeinek jogosságát a tárgyalásokon. (Ezt több korabeli dokumentum is megerősíti.) A konferencia előtt már úgy fogalmaztak Albánia hatáiraival kapcsolatban, hogy a „szárazföldi határnál a földrajzi és etnikai szempontot a lehető legnagyobb mértékben figyelembe kell venni”.¹⁶² Ezek közül az etnikai szempontok alkalmazása volt hangsúlyosabb: „Albánia határainak biztosítása során arra kell törekedni, hogy egyetlen albán lakta terület se legyen elválasztva tőlük.”¹⁶³ A tudományos-szakmai érvek előtérbe kerülése indokolta Theodor Ippen és Wladimir Freiherr Giesl von Gieslingen¹⁶⁴ (1860–1936) jelenlétét, akik a helyszínen segítettek Albert von Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein (1861–1945) nagykövet munkáját. A nagykövet már rögtön a konferencia megnyitása után kérvényezte külügyminiszterétől, hogy Ippen és Giesl a karácsonyi szünetben is Londonban maradhasson, mert szüksége volt a háttérmunkában szakértelmükre.¹⁶⁵ Olyanokra kívánt tehát munkájában támaszkodni, akik külügyi dolgozók voltak, ismerték a térképszervesztés menetét, vagy földrajzi képzettséggel (is) rendelkeztek (amit a Konzuli Akadémián is szerezhettek), esetleg saját tereptapasztalataik is voltak. (A Monarchia esetében olyan szakértők dolgoztak a kérdésen, akik a Monarchiáért és egyben saját karrierjükért is munkálkodtak,¹⁶⁶ szemben

¹⁵⁹ *Crampton, R. J.*: The Hollow Detente i. m. 94.

¹⁶⁰ *Kritt, R. R.*: Die Londoner i. m. 41.

¹⁶¹ Franciaországot Paul Cambon, Németországot Karl Max Lichnowsky, Oroszországot Alexander von Beckendorff, Olaszországot Marquis Imperiali, a Monarchiát Albert von Mensdorff képviselte. *Kritt, R. R.*: Die Londoner i. m. 46.

¹⁶² Feljegyzés a Német Császárság bécsi nagykövetségéről. Ismeretlen szerző. Berlin, 1912. dec. 11. HHStA PA XII. 396.

¹⁶³ Mensdorff beszámolója. Átirat. Bécs, 1912. dec. 15. HHStA PA XII 397.

¹⁶⁴ Wladimir Freiherr Giesl von Gieslingen osztrák tábornok és diplomata, aki Ippenhez hasonlóan több balkáni konzulátuson dolgozott, elsősorban katonai attaséként, így ő is személyes tapasztalatain keresztül ismerte a balkáni viszonyokat. Életéről lásd *Eduard Ritter von Steinitz*: Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient. Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl. Berlin 1927.

¹⁶⁵ Mensdorff számjeltávirata. London, 1912. dec. 20. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neue Administrative Registratur, Fach 4, Serie A (Personalia), Ippen, Theodor.

¹⁶⁶ *Göderle, W.*: The Social Transformation i. m. 532.

például az angol szakértőkkel, akiket inkább politikai aktivistáknak tekinthetünk.)¹⁶⁷

Ippen és Giesl is ilyen személyek voltak, ráadásul kapcsolatban álltak Alfred Rappaporttal, aki Berchtold külügyminiszter Balkán-szakértője volt.¹⁶⁸ Levélváltásukban a konferencián elért eredményekről számolnak be, és az észak-albán határ népességadataira, etnikai összetételére és területi jellemzőire hivatkozva mutatják be a Monarchia által képviselt álláspontot.¹⁶⁹ Ippen Rappaport mellett Thallóczy Lajossal is levelezett, akinek hagyatékában két levél is fennmaradt a konferencia idejéből. Az első 1912. december 15-én kelt, amelyben egy Rappaport által küldött levél nyomán készített Albánia-térképet mutat be neki, részletesen leírva a határvonalakat.¹⁷⁰ Ez a levél is igazolja, hogy Ippen Rappaporttal folyamatos kapcsolatban állt a tárgyalások alatt, és utal Thallóczy kiemelkedő szerepére is a Monarchia Balkánnal kapcsolatos ügyeiben. Thallóczynak küldött második levele 1913 áprilisában kelt, és ebben a sajtó szerepét elemezte az események tükrében.¹⁷¹ Bár Ippen hagyatékában nem maradtak fent levelek a konferencia idejéből,¹⁷² az a pár darab, amely máshol fellelhető, jól mutatja, hogy létezett egy fontos kapcsolati-háló a korszak Balkán-szakértői és politikusai között, s megerősíti azt is, hogy a (döntések mögötti jelentős mennyiségű háttérmunkában tetten érhető) szakértelem fontos volt a politikai pályán.¹⁷³

Az ilyen jellegű háttérmunka kiemelt jelentőséget kapott a londoni konferencia idején, a formalitások mellőzése miatt.¹⁷⁴ Kevés ülést rendeztek, így az álláspontok közelítése vagy egyenesen a döntések meghozatala a nagykövetek közötti találkozások, beszélgetések során történt.¹⁷⁵ Ezek valójában hasznosabbaknak bizonyultak, mint a konferencia hivatalos találkozói.¹⁷⁶ A magántalálkozásokon Ippen is fontos szerepet kapott, erről több Mensdorff által Bécsbe küldött jelentés tanúskodik. A Bulgária és a Monarchia közötti kereskedelmi-gazdasági kapcsolatokról a bolgár külügyminiszterrel, Sztojan Danevvel folytatott beszélgetésen például fontos volt a jelenlévő Ippen helyismerete az Ohridi-tó és Durrës (Durazzo) közötti új vasútvonal tervezése kapcsán.¹⁷⁷ Georgios Streittel, Görögország

¹⁶⁷ *Balaton* Balázs: A szakértők szerepe a délkelet-európai brit külpolitika alakításában a 20. század elején. *Aetas* 35. (2020) 4. sz. 96.

¹⁶⁸ A Külügyminisztérium számjeltávirat Ippennek. Bécs, 1913. febr. 2. HHStA PA XII 400.

¹⁶⁹ Ippen levele Rappaportnak. Cím és dátum nélkül. HHStA PA XII 400.

¹⁷⁰ Theodor Ippen Thallóczy Lajosnak. London, 1912. dec. 15. OSZK Kt. Fond XI/472.

¹⁷¹ Theodor Ippen Thallóczy Lajosnak. London, 1913. ápr. 19. OSZK Kt. Fond XI/472.

¹⁷² *Wernicke, A.*: Theodor Anton Ippen i. m. 130.

¹⁷³ *Gostentschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 427.

¹⁷⁴ Mensdorff távirata. London, 1912. dec. 17. HHStA PA XII 396.

¹⁷⁵ *Kritt, R. R.*: Die Londoner i. m. 55.

¹⁷⁶ Uo. 55.

¹⁷⁷ Ippen szekciófőnök megbeszélése Danevvel. London, 1912. dec. 21. HHStA PA XII 397.

bécsi követével pedig szó esett a jövőbeli Albánia déli, Görögországgal közös, kialakítandó határvonaláról, ahol szintén jól jött Ippen megbízható helyismerete.¹⁷⁸ Mensdorff nyolc nappal később ismét találkozott a görög követtel, ezúttal Giesel báró jelenlétében. Megbeszélésük témája ezúttal már csak a déli albán–görög határ volt. A határvonalról folytatott eszmecsereben mindkét fél etnikai és földrajzi érveket igyekezett felmutatni. A görögök török forrásokat használva adták meg saját statisztikájukat, és úgy érveltek, „hogy a területen élő nem görögök is görögnek érzik magukat”. Ezek az érvek azonban kevésbé álltak stabil lábakon, és lényegében elismerték vele Ippenék álláspontját, mely szerint a terület etnikailag rendkívül kevert. Ennek ellenére természetesen ragaszkodtak ahhoz, hogy minden görögnek Görögországhoz kell tartoznia, még akkor is, ha ezzel nagyszámú albán kerülne az országba.¹⁷⁹ Ez a meddőnek tűnő megbeszélés már előrevetítette a későbbi határvitákat. Nem meglepő tehát, hogy a déli határvonalat végül egy nemzetközi bizottság – amelynek maga Ippen is a tagja volt – határozta meg 1913 őszén, a helyszínen. A konferencia az eljáró bizottság feladatát úgy határozta meg, hogy földrajzi-etnikai alapokon kell döntéseit meghoznia.¹⁸⁰ A bizottság aktív munkát végzett, bár Ippen álláspontját az antant küldöttei rendszerint elutasították.¹⁸¹ Az elutasításokat a Monarchia a déli határvonalat illetően könnyebben elfogadta, mivel ez nem érintette közvetlenül az érdekeit, szemben az északi határral, ami a Szerb Királyság esetleges expanziójának megfékezése szempontjából kiemelten fontos kérdésnek számított.¹⁸²

Visszatérő vendég volt Mensdorffnál Grey brit külügyminiszter, a német Lichnowsky és az olasz Imperiali nagykövet is, akikkel rendszerint Ippen is beszélt. Ezekon a találkozókon elsősorban Albániáról és a Balkánról igyekezett minél jobban informálni a tárgyalópartnereket.¹⁸³ Az ilyen alkalmak a határkérdések tárgyalására, valamint a Monarchia érdekeinek megfelelő döntések helyességének igazolására voltak alkalmasak.¹⁸⁴ A megbeszélések közül a leginkább szakmai jellegű vita Petrajev orosz konzullal alakult ki, aki személyesen is ismerte a balkáni viszonyokat.¹⁸⁵ A találkozó végül meddőnek bizonyult, és a vitatott Gjakova (Djakova), illetve Debar (Dibra) környékét az osztrák diplomácia később Skhodráért cserébe

¹⁷⁸ Napi jelentés: feljegyzés Ippen szekciófőnök és Streit megbeszéléséről. London, 1913. jan. 3. HHStA PA XII 398.

¹⁷⁹ Megbeszélés Streit úrral a görög–albán határról, az albán–bolgár határról. London, 1913. jan. 9. HHStA PA XII 399.

¹⁸⁰ *Gostenschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 392.

¹⁸¹ Uo. 398.

¹⁸² *Hall, R.C.*: The Balkan Wars i. m. 74.

¹⁸³ Mensdorff távirata. London, 1913. jan. 11. HHStA PA XII 399.

¹⁸⁴ Mensdorff távirata. London, 1913. febr. 14. HHStA PA XII 401.

¹⁸⁵ *Gostenschnigg, K.*: Wissenschaft i. m. 397.

fel is adta. Hiába állította Ippen a térségről, hogy ezek egy gazdasági egységet alkotnak a környező vidékkel, s ezért elválaszthatatlanok attól, sőt Albániától való elszakításuk esetén gazdasági, közigazgatási kapcsolataik megszakadnának, ami egy kapcsolatrendszerek nélküli terület létrejöttét eredményezi.¹⁸⁶ Ippen a terület népességét is túlnyomórészt mohamedán vallású albánoknak tartotta, ezzel szemben Petrajev történelmi érvekkel és a szerb ortodox egyház fennhatóságával, az ahhoz kapcsolódó területekkel érvelt amellet, hogy a térség Szerbiát illeti.¹⁸⁷

A Monarchia érdekeinek alátámasztására a konferencia idején Ippen rendszerint földrajzi, etnikai és történelmi érveket használt. Ezek közül több olyan állításra támaszkodott, amely már az 1892-es *Kosovo-Novibazar* című munkájában is megjelent. Érvelésében gyakran használta az érintett népesség etnikai és vallási arányait tükröző statisztikai adatokat. De megjelentek nála olyan, a modernebb földrajztudományi gondolkodást mutató érvek is, amelyek egy terület gazdasági egységét és ezáltal életképességét hangsúlyozták (lásd Gjakova és Debar esetét).¹⁸⁸ A háttérmunka részeként Ippen a többi nagyhatalom tervezetének véleményezésében is komoly feladatot vállalt.

A konferencia ülésein Ippennek és Gieslnek már kisebb szerep jutott, ott főleg Mensdorff érveinek alátámasztásához szolgáltak ismeretanyaggal.¹⁸⁹ Olykor azonban szerepet vállaltak még, például a jövőbeli Albániát ábrázoló térkép megszerkesztésében és bemutatásában, majd pedig e térképnek a többi nagyhatalom javaslatai alapján történt átszerkesztésében és ismételt prezentálásában.¹⁹⁰ (A Monarchia rendelkezett ugyanis a térségről a legmegbízhatóbb térképekkel, amelyek a közös vezérkar Militargeographisches Institutjában készültek.) Az ülésekre készítettek még egy harmadik térképet is, amelyen egyszerre szerepelt az orosz és az osztrák–magyar határjavaslat is.¹⁹¹ A térképek olcsó és gyors megoldást jelentettek az etnikai kérdések értelmezéséhez, de szerkesztésük igen komplex feladat volt, ráadásul torzításra és csalásra is alkalmasak voltak.¹⁹²

Ippen nagyobb szerepet kapott Mensdorff érveinek alátámasztásában, amikor a jövőbeli Albánia hatáiról vitázott az ülés, különösen az északi határ kapcsán.

¹⁸⁶ Cím nélküli térkép és megjegyzések. London, 1913. febr. 10. HHStA PA XII 401.

¹⁸⁷ Uo.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ *Wernicke, A.*: Theodor Anton Ippen i. m. 70.

¹⁹⁰ Mensdorff távirata. London, 1912. dec. 20. HHStA PA XII 396.; Mensdorff távirata. London, 1912. dec. 21. HHStA PA XII 396.

¹⁹¹ Mensdorff levele Berchtoldnak. London, 1912. dec. 21. HHStA PA XII. 397.

¹⁹² Az adatok hitelességéről és a csalási lehetőségekről lásd *Gábor Demeter – Krisztián Csaplár-Degovics – Zsolt Bottlik*: Ethnic Maps as Political Advertisements and Instruments of Symbolic Nation-building and their Role in Influencing Decision-making from Berlin (1877–1881), to Bucharest (1913). (<https://bit.ly/3KoUMIf>, letöltés 2021. nov. 13.)

Ugyanis skhodrai múltja miatt különösen jól ismerte az észak-albán határvidéket.¹⁹³ Mivel a Monarchia célja egy erős, életképes Albánia létrehozása, valamint a Szerb Királyság Adriai-tengerhez való kijutásának megakadályozása volt, a terület kulcsfontosságú kérdéssé vált. Ippen véleménye beépült a Monarchia hivatalos érvrendszerébe. Eszerint Skhodra az észak-albán katolikusok központja, egyben előfeltétele egy életképes Albánia létezésének. Nélküle ugyanis az észak-albánok nagy része elvesztené identitását és beolvadna a környező államok más vallású és etnikumú lakosságába.¹⁹⁴

Végül a tárgyalásokon a Monarchia több ponton is engedni kényszerült. Ennek fő oka az volt, hogy 1913 tavaszán Berchtold igyekezett minél hamarabb lezárni a tárgyalásokat, így nőtt a kompromisszumkészsége.¹⁹⁵ Az egyetlen kérdés, amelyben nem engedett, az Skhodra hovatartozása volt. A város elvesztése ugyanis a Monarchia egész Balkán-politikájának kudarca lett volna, hiszen ez egyet jelentett volna azzal, hogy szabaddá válik az út Szerbia (és így a Monarchia szerint Oroszország) előtt az Adriai-tengerhez.¹⁹⁶ A vita egy nemzetközi flotta-demonstrációval és a Monarchia által végrehajtott egyéni katonai akcióval végződött.¹⁹⁷ Mivel Szerbia tengerhez való hozzáférése Olaszországnak sem állt érdekében, ebben a kérdésben a balkáni érdekek ütközésének ellenére is együttműködés alakult ki a két állam között.¹⁹⁸ A kisállamok Skhodra jövőjét illető határozott állásfoglalása a Hármas Szövetség tagjainak presztízsvesztését sugallta. Ennek elkerülése érdekében a Hármas Szövetség a tárgyalások alatt végig igyekezett úgy beállítani a skhodrai kérdést, hogy abban gazdasági engedményt tesznek a kisállamoknak. Ennek eszköze egy nemzetközi felügyelet alatt álló, a leendő Albánián keresztülhaladó kereskedelmi vasútvonal létesítésének terve volt.¹⁹⁹ A vasútvonal pontos meghatározása azonban a konferencián nem történt meg. Az első Balkán-háborút lezáró határozatot, amely a létrejövő önálló Albánia északi és keleti határait is megállapította, illetve előírta a déli határmegállapító bizottság kiküldését, 1913. május 30-án írták alá.²⁰⁰ Ez az 1912 októbere és 1913 áprilisa közti néhány hónap volt az az időszak, amikor a nagyhatalmaknak még leginkább lehetőségük adódott az eseményekbe való békés beavatkozásra és

¹⁹³ *Theodor Anton Ippen*: Skutari und die nordalbanische Küstenebene (in German). Sarajevo 1907.

¹⁹⁴ Számjeltávirat Thurn grófnak. Bécs, 1912. dec. 15. HHStA PA XII 397.

¹⁹⁵ *Wernicke, A.*: Theodor Anton Ippen i. m. 77.

¹⁹⁶ Uo. 84.

¹⁹⁷ Részletesen lásd *Balla Tibor*: Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai részvétele a Scutari-válság rendezésében. *Hadtörténeti Közlemények* 110. (1997) 435–459.

¹⁹⁸ *Csaplár-Degovics K.*: Az albán nemzetvéállás i. m. 288.

¹⁹⁹ Jegyzet. Berlin, 1912. dec. 11. HHStA PA XII 396.

²⁰⁰ *Ormos M. – Majoros I.*: Európa a nemzetközi i. m. 202.

az ellentétek feloldására. A londoni egyezményt azonban nem koronázta siker.²⁰¹ A Balkán Szövetség tagjai nem fogadták el maradéktalanul a nagyhatalmak döntését, s ez a második Balkán-háborúhoz vezetett.²⁰²

A londoni konferencia kemény diplomáciai csatározás volt, amelynek a végén kompromisszum született. A létrejövő új Albánia azonban nem foglalta magába az összes albánok lakta területet,²⁰³ sőt a szerb és montenegrói csapatok még évekig a londoni egyezmény által kijelölt határokon belül tartózkodtak.²⁰⁴

Lezárás és kitekintés

A 20. század elején a tudományos alapon álló földrajzi tudást és ismereteket már a nemzetközi kapcsolatokban, a konfliktusok rendezése során is felhasználták. A korszak földrajzkutatói ekkoriban még leginkább a közvélemény befolyásolásában játszottak fontos szerepet, ami persze kihat(hat)ott a politikára is. A századfordulás magyar politikai elitben például több olyan személy volt, aki aktív kapcsolatba került a korszak földrajztudományával a Földrajzi Társaság vagy a Turáni Társaság tagjaként. Mindkét szervezet sokat dolgozott azért, hogy az egyre népszerűbbé váló magyar birodalmi gondolat minél szélesebb körben terjedjen. Emiatt számtalan népszerűsítő cikket publikáltak és előadásokat tartottak. Ezek egyértelműen egy határozott politikai irányvonalat, akaratot képviseltek, ami egybe esett a Monarchia végső céljával, Szaloniki elérésével is. Ezt a vágyat a földrajz saját tudományos érveivel támasztotta alá, amelyek gyakran súrolták a tudományosság határát. Mégis e vágyak követésének és a hivatalos osztrák–magyar balkáni politikának köszönhető a balkánkutatás megélénkülése a korszakban. Ebben Bécs élen járt, ahol az egyetemi életben, illetve a Külügyminisztérium támogatásával rendkívül aktív kutatómunka zajlott. Bécs ekkoriban a balkanisztika központjának számított.²⁰⁵

A Monarchia pozíciói a Balkánon azonban inkább gyengültek, mint hogy közeledett volna korábbi törekvései elérése felé.²⁰⁶ Emiatt tényleges céljai méréselődtek, és a századfordulóra Bosznia és Albánia került a régióval kapcsolatos külpolitika – és ezzel a tudományos élet – érdeklődésének középpontjába. Itt vált leginkább ketté a Monarchia földrajztudománya: míg az osztrák birodalomfélben a földrajztudósok kevésbé politizáltak, és a politikai célokra is felhasználható

²⁰¹ *Demeter G.*: Kisállami törekvések i. m. 159.

²⁰² Erről lásd bővebben: *Jelavich B.*: A Balkán története i. m.; *Hall, R.C.*: The Balkan Wars i. m.

²⁰³ *Csaplár-Degovics K.*: Az albán nemzettévvállás i. m. 305.

²⁰⁴ *Üő.*: Az első világháború i. m. 370.

²⁰⁵ *Schmitt, O. J.*: Balkanforschung i. m. 61.

²⁰⁶ *Galántai J.*: A Habsburg-monarchia i. m. 285.

munkák olyan személyek tollából születtek, akik közben valamilyen politikai pályán dolgoztak (például Ippen), addig a magyar földrajztudomány kutatói nagy elkötelezettséggel hirdették a magyar birodalmi gondolatot. Itt a Balkán-kutatások összefonódtak a vélt vagy valósnak hitt állami-gazdasági érdekekkel.²⁰⁷ Az azonban mindenképp elmondható, hogy a földrajztudomány szemléletmódja, eredményei a jól képzett diplomatákon keresztül bekerültek a nemzetközi tárgyalások érvrendszerébe, vitakultúrájába.²⁰⁸

A Monarchia hivatalos külpolitikája az első Balkán-háború kitörésekor már csak a nyugat-balkáni területekre koncentrált, ahol egy, a Monarchia érdekeit szolgáló erős Albánia létrehozása vált számára fontossá. Törekvését a londoni nagykövetségi konferencián – a földrajzban járatos szakértők által alátámasztott érvekkel – igyekezett a többi nagyhatalommal is elfogadtatni, s végül (ha kompromisszumok árán is) érvényesült az akarata.²⁰⁹ A végeredmény azonban nem oldotta fel a nagyhatalmak közti feszültségeket, és a Balkán Szövetség tagjai sem voltak elégedettek a döntésekkel, s ez a második Balkán-háborúhoz vezetett.²¹⁰

GEOGRAPHY AND DIPLOMACY IN THE TIME OF THE BALKAN WARS (1912–1913)

By Zénó Kisling

SUMMARY

The paper explores the diplomacy of the Balkan wars from a new perspective. It seeks to answer the question of what influence the institutionalising science of geography may have exerted on international relations. The target of the analysis is not simply traditional diplomatic events as carried out at meeting tables, but also all potential aspects of influence in the widest possible field of observation. Such, for instance, are the relations of geography and the general public, the knowledge of the various institutions where diplomats were trained, as well as mapping the relationship networks of contemporary experts. Finally, the paper also presents the events of the London Conference of 1912–1913 from a brand new perspective.

²⁰⁷ Nagy Miklós Mihály: A Balkán-félsziget geopolitikai formakincse. In: Balkán füzetek (2009) 1. Különszám 48–49.

²⁰⁸ Ezt San Giuliano, olasz külügyminiszter a következőképpen fogalmazta meg: „természetesen politikai okokból kell néha földrajzot használni”. Jagow külügyminiszter Tschirschky nagykövetnek. Átirat, Nr. 168. Berlin, 1913. febr. 10. HHStA PA XII 401.

²⁰⁹ Eric Zöllner: Ausztria története. Bp. 2000. 335.

²¹⁰ F. R. Bridge – R. Bullon: The Great Powers and the European States System 1815–1914. London 1980. 323–324.